

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ

*Розвиток соціальності людства –
головний зміст цивілізації.*

О. О. Богданов

Трансформація суспільства України вимагає нових наукових підходів, пов'язаних із цивілізаційною парадигмою його пізнання. Остання широко дискутується науковою громадськістю, набуваючи дедалі ширшого кола прихильників. У рамках цивілізаційної парадигми знайшли своє обґрунтування і визнання низка фундаментальних положень, серед яких варто назвати домінуючий вплив суспільства як цілого ("самостійної субстанції") на всі структурні частини суспільства і зв'язки, що виникають у ньому; особливе місце та значимість духовно-культурних цінностей (включаючи і цілі суспільства); роль свідомої діяльності людей тощо. На відміну від матеріалістичного розуміння суспільних процесів, що майже не залишало місця для людини і її свідомої діяльності, цивілізаційна парадигма ставить індивіда у центр наукового аналізу.

Вплив цивілізаційних факторів на розвиток суспільства часто асоціюється з посиленням ролі соціальних чинників та розкривається шляхом дослідження процесів соціалізації життя людей. Соціалізація є одним із фундаментальних понять суспільствознавства, суть якого пов'язують переважно з процесом посилення суспільного начала у кожної людини, витіснення варварства і відсталості та утвердження людських рис. Стрижнем цього процесу є наростання у життєдіяльності індивідів соціокультурних зв'язків, що сприяють формуванню індивідуальності кожної особистості на основі гармонійності розвитку усіх її якостей. Цей процес проходить у всіх суспільних сферах життя індивіда: політичній, економічній, духовно-культурній, соціальній.

Нашу увагу привертає соціалізація економічної діяльності людей. Це викликано не лише значимістю даної сфери суспільства, а й домінуванням в економічній теорії ідей лібералізму,

поширенням "економічного імперіалізму" на всі сфери суспільного життя. Класична і неокласична економічна теорія у центр дослідження ставить причини максимізації багатства, розглядає економічні процеси з позиції методологічного індивідуалізму, що майже не залишає місця урахуванню дії соціальних факторів на економічну поведінку суб'єктів. Це є, на нашу думку, однією з основних причин відриву мейнстріму від реалій сьогодення, глибокої кризи даного напрямку сучасної економічної теорії. Соціалізація економічної сфери суспільства об'єктивно стає домінуючою тенденцією її розвитку, й А. Тоффлер небезпідставно закликав до радикального перегляду поняття виробництва та принципів його організації на соціальних засадах.

Соціалізація методологічно пов'язана з розв'язанням суперечності між суспільною природою людини і відносно відокремленою організацією її життя. В осьовий час, після розпаду кровнорідної общини, суттєво змінився статус індивіда. Залежність його від суспільства набула іншої форми і реалізувалася через систему нових суспільних зв'язків. Самостійна діяльність індивіда, спрямована на досягнення власних інтересів, входила у суперечність із тим, що існувати як суспільний індивід людина могла лише у рамках певного колективу. Вирішення цієї суперечності досягалось через посилення впливу суспільних цілей і цінностей на поведінку індивідів. Під тиском суспільної залежності індивіди змушені формувати такі власні цілі, які не суперечать цілям суспільства, або виробляти спільні (колективні) цілі, які здобувають суспільне визнання. Враховуючи у власній діяльності суспільні вимоги і цінності, кожний індивід забезпечує збереження цілісності суспільства та змінюється сам. Цей процес має підґрунтям розвиток соціальності індивідів, коли розширення соціокультурних зв'язків, пов'язаних з долученням індивідів до суспільних цінностей, веде до утвердження у них суспільних якостей. Тобто соціалізація діяльності індивідів відіграє важливу роль у розв'язанні вищезазначеної суперечності суспільного розвитку.

У економічній сфері остання традиційно розглядається як основна суперечність товарного виробництва. Праця кожного індивіда одночасно є ланкою у системі суспільного поділу праці і залишається особистою справою кожного. Розв'язання цієї суперечності, як правило, пов'язується з процесом усупільнення

праці та виробництва, під яким розуміють посилення взаємозв'язку і взаємозалежності відокремлених господарських одиниць. Такий підхід акцентує увагу на створенні благ і послуг та залишає поза полем зору конкретну людину, її статус у суспільному виробництві, цілі діяльності та фактори, що впливають на її розвиток. Саме ця сторона економічної сфери життя людей стає об'єктом дослідження соціальної економіки.

При цьому мова йде не лише про "засвоєння та використання основними суб'єктами господарювання у своїх специфічних інтересах системи знань, норм і цінностей, необхідних для успішного функціонування народного господарства, соціально-економічних відносин, суспільства у цілому" [1, с. 4]. Соціалізація економіки, на нашу думку, означає зміну місця і ролі індивіда в економічній системі, поглиблення і розширення економічних зв'язків, що відповідають інтересам індивіда і суспільства, утвердження на цій основі суспільних якостей людини. Вони проявляються не лише у зростанні всебічності здібностей, а й у їх новій якості, коли в них все повніше відбиваються суспільні цінності та має місце їх використання як у власних, так і в інтересах усього суспільства.

Однією з найбільш важливих категорій, що характеризує розвиток соціальності індивідів в економічній сфері, є власність. Вона виникла у період розпаду кровнорідної общини і відображає вищезазначену суперечність суспільного розвитку у сфері господарювання – залежність і, водночас, відокремленість індивідів. Як зазначав П.Б. Струве, "... власність завжди є засобом відокремлення та відображення окремого і водночас пов'язаного існування безлічі господарств"[2, с. 9].

Власність фіксує суспільні умови ведення індивідами господарств, порядок доступу до необхідних ресурсів, і в такий спосіб формує суспільний статус людей у сфері виробництва, відносини між ними. У відносинах власності слід вбачати як форму залежності індивідів від суспільства, так і засіб їх відокремленості. Зміна історичних форм власності показує як відбувалося розв'язання зазначеної суперечності, як формувалися суспільні умови для більш ефективної діяльності та соціального розвитку людей. Кожна наступна форма власності відкривала більш широкі можливості для поглиблення суспільних зв'язків відосіблених індивідів, для поєднання їх інтересів. Тому саме з ними пов'язане дослідження соціалізації економіки.

Вплив власності на розвиток соціальності людей конкретизується шляхом аналізу прав власності на ресурси, які використовує індивід у господарській діяльності. При цьому право ми розглядаємо як різновид соціальних норм, в яких інтегруються цілі та цінності суспільства, через які воно впливає на поведінку людей. У сукупності притаманних даному суспільству соціальних норм вбачаємо цілісність суспільства, самодостатню субстанцію, яка представляє колективне начало, що визначає поведінку індивідів, які його утворили. Мораль, право та інші соціальні норми виникли одночасно з людським суспільством і є його фундаментальними характеристиками. "Право невіддільне від соціального існування людини. Воно означає перехід людини від тваринного існування до людського суспільства" [3, с. 114].

Як і кожна соціальна норма, право власності відображає взаємозв'язок суспільства та індивідів, які його утворюють. Суспільство встановлює права власності, а індивіди здійснюють самостійну діяльність у визначених ними межах. У такій взаємодії сторін ми вбачаємо форму розв'язання суперечності між суспільством, як цілим, та індивідами, які є його частинам. Цілісність реалізується установленням прав власності, у яких відображені суспільні цілі та цінності, а відокремленість індивідів – самостійністю дій у рамках встановлених прав власності.

Підкреслюючи належність прав власності до соціальних норм суспільства, необхідно звернути увагу на їх відмінність від юридичних норм прав власності. Останні пов'язані із санкціями і є вторинними стосовно прав власності як соціальних норм. "Правова норма – це соціальна норма плюс специфічний елемент юридичного характеру" [3, с. 49]. Юридичний аспект, як відомо, пов'язаний із забезпеченням визначеного суспільством статусу людей, дотриманням історичної форми справедливості. Тому право власності як соціальна норма є основою формування об'єктивних відносин між людьми стосовно доступу та використання ресурсів, а право власності як юридична норма встановлює відповідальність за їх дотриманням.

Серед об'єктів власності є особливий ресурс, права власності на який мають ряд особливостей. Мова йде про робочу силу, порядок використання якої безпосередньо впливає на соціалізацію людини. Право власності на свою робочу силу індивід отримує лише при досягненні ним особистої незалежності, коли у суспільстві утверджується приватна власність. Власність на ро-

бочу силу надає індивіду статус найманого працівника. Суспільство в особі держави визначає умови найму та порядок використання робочої сили, а відповідальність за їх порушення визначають юридичні норми – конституція та трудове законодавство. Значний вплив відносин між найманими працівниками, роботодавцями та державою на процеси соціалізації індивідів дають підстави для визначення їх як соціально-трудових відносин.

Права власності, як і інші соціальні норми, існують лише у певних спільнотах людей та реалізуються шляхом формування зв'язків між індивідами, індивідами та колективностями, до яких вони входять. Цілісність суспільства чи інших форм колективностей, відображається у системі зв'язків, що виникають в їх межах. Структурні зв'язки розкривають статусні рівні членів спільноти, а функціональні зв'язки – характер взаємодії між ними. Колективності людей, розглянуті як цілісна система структурних та функціональних зв'язків, досліджуються у теорії організації. Люди об'єднуються в економічні, політичні, релігійні та інші організації з метою досягнення власних цілей у суспільно визнаній формі. Тому наступним кроком у дослідженні прав власності та їх впливу на розвиток соціальності індивідів є аналіз економічних організацій, серед яких слід виділити державу, домогосподарства та позасімейні економічні організації.

У економічних організаціях, до яких включені певні індивіди, здійснюється взаємне узгодження їхніх особистих та формування спільних цілей, які не суперечать суспільним інтересам. Тому економічні організації стають місцем реалізації суперечностей суспільного розвитку та соціального розвитку індивідів. Не дивно, що у міру зростання соціальної зрілості індивідів, розширення спектру їхніх власних цілей, виникає дедалі більше нових економічних та громадських організацій, завданням яких є реалізація інтересів індивідів з урахуванням суспільних цілей і цінностей. Дослідження особливостей таких організацій дозволяє конкретизувати процес розвитку соціальності індивідів, виявити особливості його протікання та конкретні суспільні якості індивідів, які формуються у даній економічній організації.

Вплив цілей і цінностей економічної організації на поведінку індивідів, формування власних мотивів їх діяльності здійснюється через сукупність економічних інститутів. Інститути є надзвичайно складним утворенням пов'язаним з функціонуванням економічних організацій. Вони виступають передавальними

пристроями цілей і цінностей економічної організації індивідам, є засобом узгодження інтересів сторін та впливу на їхню поведінку. Власну місію економічні інститути виконують тоді, коли відображають спільні цілі економічної організації та враховують індивідуальні цілі окремих людей, правила і норми поведінки, що ведуть до узгодження інтересів сторін. Адекватність економічних інститутів рівню суспільної зрілості індивідів, впливає на розвиток чи гальмування суспільних якостей індивіда, успішне чи неуспішне розгортання процесів соціалізації економічного життя людей. Розвиток економічних інститутів стає засобом впливу на соціальні якості індивідів і посідає центральне місце у функціонуванні соціальної економіки.

Таким чином, цариною соціалізації економічного життя індивідів є розвиток форм власності, встановлення таких суспільно визнаних прав власності на ресурси, які дозволяють інтегрувати власні і суспільні цілі, сформувати мотиви активної діяльності індивідів. Вона стає засобом розвитку соціальних якостей людини, забезпечує розвиток здібностей індивідів. Ареною цього процесу виступають економічні організації, різні форми яких покликані реалізувати все нові й нові цілі індивідів з урахуванням колективних і суспільних інтересів. Взаємне узгодження інтересів сторін і відповідне спрямування діяльності індивідів забезпечується формуванням економічних інститутів, притаманних кожній економічній організації. Інститути, що включають у себе спільні та індивідуальні цілі, способи їх взаємного узгодження, правила і норми поведінки сторін стають безпосереднім чинником соціалізації економіки.

Література

1. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства. – К., 2002.
2. Струве П. Б. Хозяйствование, хозяйство, общество: Избр. сочинения. – М. РОССПЭН, 1999.
3. Пэнто Р., Гравитц М. Методы социальных наук. – М., Прогресс, 1972.